

De Haagse Vrije Academie – Psychopolis - achtergrondinformatie

In 1947 opende in Den Haag een voor Nederland uniek instituut haar deuren: de Vrije Academie 'Amicitia'. Vanaf dat moment kon iedereen in de stad die zich wilde ontplooiën op kunstzinnig terrein, ook zonder vooropleiding aan een academie terecht. Zoiets was tot die tijd voornamelijk bekend van Parijs. Kunstenaar Livinus van de Bundt - die zich liever kortweg 'Livinus' liet noemen - begon de academie op de zolder van het zalencomplex Amicitia aan Westeinde 15. Hij realiseerde er een kunstwerkplaats met vier ateliers, een leeszaaltje, expositieruimte en kantine.

Livinus en de Vrije Academie (1947-1968)

Het was Livinus' droom om de vooroorlogse Vrije Studio voort te zetten, een instituut waaraan hij leraar grafische technieken was geweest. Hij betrok een aantal oud-collega's bij zijn plannen: Chris de Moor, Kees Andrea, Ferry Slebe en een aantal anderen waarvan hij wist dat zij zijn visie aanhingen: Jan van Heel, Willem Schrofer, Herman Berserik, Theo van der Nahmer. In plaats van de klassiek-academische vorming streefden ze als onderwijsideaal de persoonlijke kunstzinnige ontplooiing van de student na. Ze wilden de leerling leren zichzelf vrij te uiten; dan zou namelijk vanzelf de 'goede' kunstenaarsinstelling naar buiten komen en daarmee zou de kunstenaar de samenleving gunstig beïnvloeden. Kunstenaars zouden een gezond tegenwicht kunnen bieden aan wetenschap en techniek, 'nu die zijn uitgelopen op de constructie van atoombommen'.

Financiële obstakels mochten dat verstrekkende ideaal zeker niet in de weg staan. Talentvolle leerlingen kregen een beurs en als de jaarlijkse beurzen vergeven waren, organiseerde Livinus werk als 'huisknecht' of assistent. In ruil daarvoor mocht de leerling gratis lessen volgen. Door de jaren heen regelde Livinus talloze malen baantjes voor mensen in wie hij iets zag. Lotti van der Gaag was een van de eersten die haar vaste baan opgaf om - op aandringen van Livinus - een volledig programma aan de Vrije Academie te kunnen volgen.

Geen huwelijkscadeaus maar wel illegale reclamevliegtuigjes

De Vrije Academie moest een hechte gemeenschap worden, waarin een groep gelijkgestemde en bevlogen mensen in vriendschap en solidariteit samenwerkten. Een essentieel onderdeel was daarom de 'Werkgroep', waarin de leerlingen aan praktijkopdrachten werkten, van opdrachtgevers als bijvoorbeeld de Holland-Amerikalijn en de Bijenkorf. Hiermee verdienden de leerlingen wat bij, waarmee zij dan weer de studie konden bekostigen. Zo sneed het mes aan twee kanten. De docenten zelf ontvingen jarenlang nauwelijks een vergoeding. Toen Herman Berserik trouwde, trok de academie voor het huwelijkscadeau zegge en schrijve één gulden uit. Maar toen Livinus wilde protesteren tegen de beoogde afschaffing van de 5 mei-vingering leverden alle docenten een bijdrage aan het illegale reclamevliegtuigje dat hij boven de stad liet vliegen met de tekst '5 mei, nationale snipperdag'.

De Vrije Academie bood lesvakken die uitgingen van verbeelding en fantasie, van experimenten, spontaniteit, van spiritualiteit en poëzie. De leerlingen stelden hun eigen lespakket samen; de leraren legden hen niets op. Het ging erom het unieke in ieder mens te ontwikkelen. Er meldden zich leerlingen met zeer diverse achtergronden; mensen die al een academische opleiding achter de rug hadden, maar ook beginners die nog nooit één streek op het doek gezet hadden. Arm en rijk, oud en jong, beginners en gevorderden zaten door elkaar in de groep. Dat werd als positief gezien, omdat in een heterogene groep de leerlingen meer van elkaar zouden leren dan in een gelijk gearde groep.

De leerlingen tekenden of schilderden wat ze zelf wilden; ze hoefden niet eerst technische vaardigheden te ontwikkelen; iedereen mocht meteen met alle kleuren aan de slag. Er werd veel model getekend, maar op een bijzondere manier. De docent Paul Citroen liet zijn leerlingen bijvoorbeeld eerst ritmisch de spieren losmaken op muziek. Livinus liet zijn leerlingen de tekening heel snel opzetten, zodat er geen tijd was om na te denken over anatomie of plasticiteit. Zo zou de leerling in staat gesteld worden gevoelsmatig zijn persoonlijke vorm te ontdekken.

Een experimenteel laboratorium

Livinus streefde een Bauhaus-achtige structuur na, waarbij de lessen in de vrije kunsten gezien werden als een 'experimenteel laboratorium' ten behoeve van de toegepaste kunsten. Al vroeg in de jaren vijftig kwamen er daarom lesvakken bij als industriële vormgeving, reclame, mode, materiaalkennis, keramiek, monumentale kunsten, experimentele fotografie en film.

De ateliers konden behoorlijk koud zijn en lekkages verstoorden geregeld de lessen. Het kwam voor dat terwijl een model zat te poseren de leerlingen eerst nog het dak moesten repareren of lichtpeertjes moesten indraaien. Geregeld stond de hele academiëpopulatie te schuren, te gronden en te verven om het gebouw op te knappen of een tentoonstelling in te richten. Dat kweekte onderlinge solidariteit. Vrijheid-in-gebondenheid: deze uit het Montessori-onderwijs afkomstige leus stelde Livinus expliciet op schrift. Materialen, gereedschappen en werkomstandigheden waren geregeld niet in orde, maar de overtuiging was dat zulke sporen van 'het echte leven' tot beter werk zouden leiden. Toevalligheden, ontstaan door verouderd materiaal of een kwast die haren losliet, leverden juist beter werk op.

Eind 1954 verhuisde de academie naar een groter pand aan de Hoefkade 101. Inmiddels was - na grote aarzeling vanwege mogelijke overheidseisen - subsidie aangevraagd en toegekend. Om voor het lesvak fotografie subsidiegelden te veroveren had Livinus moeten praten als Brugman. De Raad voor de Kunst zag fotografie toen niet als kunstvorm, terwijl Livinus dit vak juist beschouwde als de volkskunst van de toekomst, waarvoor hij onderwijs in esthetiek van essentieel belang achtte. Kunstenaars als Hessel de Boer, Ton Hoogendoorn, Nol Kroes, Rudi Rooijackers, Max Velthuis, Aat Verhoog, Co Westerik en Aart van den IJssel versterkten het lerarencorps. Op initiatief van Livinus betrok Sonia Gaskell de buurlocatie zodat ballet als kunstvorm kon interacteren met de andere disciplines.

George Lampe en Psychopolis (1968-1982)

In 1968 werd George Lampe benoemd tot directeur. Bondig vertaalde Lampe de oorspronkelijke bedoelingen: 'kunstenaars maakt men niet, men is het of men is het niet'. De school verschaft slechts het milieu waarin elk individu 'kan worden wat hij is'. Hij introduceerde nieuwe lesvakken op het gebied van TV, cinematografie, scenografie, elektronische muziek en kinetische kunst, zodat de leerlingen thuis konden raken in de nieuwe technologie en de massamedia. Selectie van leerlingen werd helemaal afgezworen, opdat zoveel mogelijk geïnteresseerden, professionals zowel als amateurs, meededen. Zo werden kunst en creativiteit het meest intensief in het dagelijks leven geïntegreerd. De onderwijsvorm bleef even vrij als hij altijd was; leerlingen konden op elk gewenst moment ieder lokaal binnenstappen en aan de lessen deelnemen.

Inmiddels telde de Vrije Academie 600 leerlingen. De gemeente bood een nieuwe locatie: een groter schoolgebouw aan de De Gheijnstraat 129. Lampe benoemde jonge leraren zoals Wil Bouthoorn, Jan Snoeck, Phil van de Klundert en Georg Haderler. De Cineworkshop werd opgericht, aangeduid als: 'vogels van diverse pluimage die met film experimenteren'. Er kwamen lessen tekenfilm-animatie, een sound-en-beatcentre en een jazz-workshop. Ook de meer traditionele disciplines, zoals keramiek waren bij de vernieuwingen betrokken. Het was niet de bedoeling 'aftandse huisvlijtideeën' te beproeven, het ging erom producten te vervaardigen die iets 'voor je gevoelsleven betekenen'. Het lezingenprogramma kreeg steeds meer het karakter van *happenings*. Er waren debatavonden met Roel van Duin, Simon Vinkenoog en Gerard Reve en er werden avant-gardistische films vertoond.

Homo ludens in het labrynt

In 1970 ving onder Lampes leiding de roemruchte periode 'Psychopolis' aan, geïnspireerd op Constants *New Babylon*. Een plaats waar ieder mens, als *homo ludens*, kunstenaar kon worden. Lampe zag de academie als een labrynt, waarin de deelnemers hun zoektocht ondernamen. Het ging erom dat ze van lokaal naar lokaal trokken en de grenzen van de disciplines overschreden: dat schilders theater gingen maken, beeldhouwers decors, filmers zich met het theater bemoeiden of video's maakten van activiteiten van anderen en musici apparaten bouwden. Aan de leerlingen, 'deelnemers' genoemd, werden totaal geen eisen meer gesteld, ook niet wat betreft werkresultaten. Het ging om persoonlijke ontwikkeling, waarbij technieken en dogma's nooit de creativiteit mochten lamleggen. Vakken als 'actieschetsen' en 'psychomotor' hielpen daarbij. De confrontatie met de eigen persoonlijkheid nam steeds heftiger vormen aan. Bij het vak 'psychomotor' ('een beetje gewelddadige les') klonk harde elektronische pop. Terwijl naakte meisjes zich in snelle ritmes door het atelier bewogen, werden de deelnemers geacht zich 'krachtig' van hun remmingen te ontdoen. Lampe zag in ieder mens unieke, verborgen mogelijkheden die zich niet zouden kunnen uiten door van buitenaf opgelegde normen. In plaats van selectie sprak hij van 'zelfselectie'. Wie zich niet op zijn plaats zou voelen op de academie, zou vanzelf wel vertrekken.

De Cineworkshop van Frans Zwartjes

De Cineworkshop kwam in een nieuwe fase met de aanstelling van Frans Zwartjes die de workshop door zijn onorthodoxe aanpak binnen korte tijd een enorme impuls gaf. De leerlingen konden zonder technische of theoretische achtergrond direct met de filmcamera aan de slag en leerden om te gaan met beperkte middelen. Zwartjes en zijn leerlingen leverden films af die op festivals werden gedraaid en prijzen wonnen. Onderwijl groeide het leerlingenaantal van Psychopolis uit tot meer dan tweeduizend, met vijftig 'begeleiders' (de nieuwe naam voor docenten) en nog eens vijftig ondersteunende personeelsleden. De hippietijd kwam tot volle wasdom met 'speak-ins', buurtprojecten en eindeloze discussies over democratisering, zoals die toen overal aan onderwijsinstututen plaatsvonden.

Typisch Psychopolis, en niet alleen bij de Cineworkshop, was de anti-materialistische houding. Het ging erom gebruik te maken van wat voor handen was. Op alle afdelingen moest iedereen altijd zuinig aan doen, ondanks de subsidies. De leerlingen pasten hun werk aan de beschikbare middelen aan. Het zuinig aan doen met materiaal werd een tweede natuur en net als eerder tijdens de periode van Livinus werd juist de imperfectie gewaardeerd.

Maar ten opzichte van de periode onder Livinus was de eigen verantwoordelijkheid van de deelnemer lichter geworden. Hij was nog wel verantwoordelijk voor zijn eigen werkkeuzes, maar niet voor de gemeenschap of maatschappij. Die moest immers nog veranderen... de deelnemer onder Lampe had vooral alleen maar vrijheid.

Van labyrint naar laboratorium

Toen na enige jaren bleek dat Lampes model tot te veel gepsychologiseer had geleid en te weinig tot kunst, kwam het begrip kwaliteit meer centraal te staan. Het idee van een 'labyrint' werd toen vervangen door 'laboratorium'. Niet meer zoeken, maar onderzoeken; dat was de essentie van de ommezwaai. Kwaliteit bleek wel degelijk iets te zijn dat te ontwikkelen was, maar het was lastig te benoemen. Er kwamen meer theoretische cursussen die inzicht moesten geven in het proces van ideevorming; cultuur- en kunstbeschouwing kreeg een grotere plaats in het curriculum. De technische vaardigheid van het realistisch schilderen werd in ere hersteld en aan vrije expressie werd minder tijd besteed. Voor gevorderden werd de *special* ingevoerd, waaraan de deelnemer alleen mee kon doen na goedkeuring van de begeleider.

Epiloog (1982-2015)

Lampes opvolgers Frans Zwartjes en Bob Bonies zetten de discussies over kwaliteit in het kunstonderwijs voort. De vraag was of de Vrije Academie een breed, laagdrempelig instituut moest blijven of een kwalitatief hoogstaand en veel kleiner instituut moest worden. Voor dat laatste kozen Zwartjes en Bonies, waarna de Vrije Academie in rap tempo slonk. In 1989 telde de academie nog maar 600 leerlingen, en dat vond men een realistisch aantal. Het werk van de deelnemers werd inmiddels niet alleen bij toelating beoordeeld, maar ook jaarlijks geëvalueerd.

In dat jaar, 1989, verhuisde de academie naar de Paviljoensgracht 20. Medio 2001 trad Ingrid Rollema aan als directeur. Door haar beleid werd de deelnemerspopulatie diverser en jonger. Onder de paraplu van 'Gemak', een samenwerking tussen het Gemeentemuseum en de Vrije Academie, organiseerde zij tentoonstellingen en debatten. In 2009 nam Marie Jeanne de Rooij het stokje over. Vanaf 2012 werd de academie echter steeds verder afgebouwd, omdat de gemeente – als enige subsidiënt over - steeds minder voorstellen honoreerde. De werkplaatsen en de onderwijsfunctie werden niet meer als subsidiabel gezien; alleen het onderdeel Gemak werd nog ondersteund. En ook daar kwam in 2015 een einde aan. Op 4 december 2015 opende De Rooij de laatste, eendaagse tentoonstelling, getiteld *All art is political*.

Met de sluiting van de Vrije Academie verdween de Haagse laagdrempelige kunstopleiding voor talentvolle kunstenaars in spe, voor wie een officiële opleiding geen mogelijkheid is. Tussen 1947 en 1989 had de Vrije Academie een groot aantal gerespecteerde professionele kunstenaars afgeleverd. De Vrije Academie had zo laten zien dat met een vrij en experimenteel onderwijssysteem zonder toetsing eveneens goede resultaten te bereiken zijn. Ze bood dus een goed, maar veel toegankelijker kunstonderwijssysteem.

Duizenden mensen, die anders niet tot kunstonderwijs zouden zijn toegelaten, konden via de Vrije Academie toch hun verbeeldingskracht ontwikkelen en de Vrije Academie-idealen toepassen in hun verdere leven, via onderwijs, opvoeding, in tal van andere functies én als kunstenaars.